

XI. YÜZYIL MÛSİKÎ NAZARİYESİNDE KULLANILAN
TERİMLER: “KEMÂLÛ EDEBİ'L-GİNÂ VE EL-KÂFÎ Fİ'L-
MÛSİKÂ” ÖRNEĞİ*

MEHMET ÖNCEL**

ÖZ

Mûsikîye dair meselelerin anlaşılması adına yapılan ansiklopedik ve sözlük çalışmaları alana katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bulduğumuz coğrafi konum itibariyle özellikle Arapça ve Farsça kökenli müzik terimlerinin tarihsel süreçte nasıl bir evrim geçirdiği konusu ele alınması gereken mühim meselelerdendir. Bu ihtiyaca binaen XI. yüzyılda Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib tarafından kaleme alınan *Kemâlû Edebi'l-Gınâ* ve İbn Sînâ'nın gözde talebelerinden İbn Zeyle'nin telif ettiği *el-Kâfi fi'l-mûsikâ* adlı eserlerde kullanılan ıstılahlar bu çalışmada ele alınmıştır. Şüphesiz her terimin tam manasıyla karşılığını güncel mûsikî dağarcığıyla ifade etmek bazen yanlış olabilir. Bu makalede elden geldiğince bu ibarelerin günümüzdeki karşılığı bulunmaya çalışıldı. Bu makalenin ana hedefi XI. yüzyıl mûsikî nazariyesinde kullanılan müzikal terimlerin ortaya çıkarılması ve özellikle Arapça ve Farsça bilmeyen müzik araştırmacılarına yol göstermesine yardımcı olmaktır. Bu makale nitel araştırma yöntemlerinden doküman taraması, veriler ise içerik analizi ve karşılaştırma yöntemi ile ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, 11. Yüzyıl, Kemâlû Edebi'l-Gınâ, el-Kâfi fi'l-mûsika, İbn Zeyle, Ali el-Kâtib

---

* Bu makale daha önce tarafımızca yapılan doktora çalışması Mehmet Öncel, Hasan b. Ahmed b. Ali el-Katib'in Kemâlû Edebi'l-Gınâ Adlı Eseri (Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, 2017) ve kitap çalışması XI. Yüzyıl Musiki Nazariyesi - İbn Zeyle'nin el-Kâfi fi'l- Mûsikâ'sı (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018) adlı eserlerden istifade edilerek oluşturulmuştur. Mehmet Öncel, XI. Yüzyıl Musiki Nazariyesi - İbn Zeyle'nin el-Kâfi fi'l- Mûsikâ'sı (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018); Ebû Mansûr el-Hüseyn İbn Zeyle, el-Kafi fi'l-Mûsikî, ed. Zekeriyya Yusuf (Kahire: Daru'l-kalem, 1964).

** Doç. Dr., İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: mehmetoncel80@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8167-3503>.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 30/10/2019

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : : 04/11/2019

TERMINOLOGY FOR THE 11TH CENTURY MUSIC THEORY: THE
CASE OF “KEMALU EDEBİ'L-GINA VE EL-KAFİ Fİ'L-MUSİKA”

ABSTRACT

The encyclopedic and lexicological studies are quite important in terms of their contribution to understand the topics on music. One of the most important topics to cover is the evolution of Arabic and Persian rooted music terminologies due to the geographical location we are living in. On that basis, this research focuses on the terms used in *Kemâli Edebi'l-Gınâ* that was prepared by Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib and *el-Kâfi fi'l-mûsikâ*, written by one of the most favorite students of Avicenna, Ibn Zayla in 11th century. Without doubt, it would be wrong to assume each term has a direct equivalent in contemporary musical terminology. In this article, our intention is to find the most suitable contemporary technical word that provides the meaning for the 11th century term. The main purpose of this article is to reveal the terminology used in the 11th century musical theory and to guide the researchers who are not familiar with the Arabic and Persian vocabulary. This article makes use of qualitative research methods alongside with content analysis and comparative techniques for the data.

Keywords: Music, 11 th century, Kamal Adab Al-Ghina, al-Kafi fi al-mûsika, İbn Zayla, Ali al-Kâtib

Giriş

Mûsikî nazariyesine dair yapılan her çalışma geçmişte muğlaklığını koruyan meselelerin anlaşılması ve aydınlatılması adına mühimdir. Bugün özellikle geçmişin dilini olduğu gibi alıp ve günümüzdeki ıstılahlarla aynı manada kullanmak hakikatte doğruyu idrakimize manidir. Dolayısıyla tarihi vesikaları kendi dönemi içinde değerlendirip bu dönemdeki karşılığını ortaya koymak gerekir. Bu minvalde yapılması gereken en mühim çalışmalardan birisi de dönemin dilini izah edebilecek sözlüklerdir. Bu çalışmanın ana hedefi yukarıda zikredilen ihtiyacın ehemmiyetine binaen mini bir sözlük ortaya koymaktır. Sınırlılığını ise XI. yüzyıl'da İbn Zeyle'nin *el-Kâfi fi'l-mûsikâ*, Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib'in *Kemâli Edebi'l-Gınâ* adlı eserlerde zikredilen mûsikî terimleri oluşturmaktadır. Ayrıca yine bu dönemde Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. el-Hasan b. et-Tahhân tarafından kaleme alınan *Havi'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mabzûn'* muhteva olarak *Kemâli Edebi'l-Gınâ* ile oldukça benzerlik

¹ Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. el-Hasan b. et-Tahhân, *Havi'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mabzûn'*. (Ed.Eckhard Neubauer), Frankfurt an Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1990.

göstermektedir. XI. yüzyılın önemli mûsikî nazariyecilerinden İbn Sinâ'nın *Kitâbü's-Şifâ* adlı eserindeki müzik terimlerine yer verilmemiştir. Çünkü bu konuda gerek Zekerîya Yusuf *Cevâmiu ilmi'l-mûsikâ* da gerekse Ahmet Hakkı Turabi *İbn Sinâ-Mûsikî* adlı çalışmalarının son sayfalarında bu terimlere dair açıklamalara yer vermiştir.² Yine literatüre katkı sağlaması açısından Kindî'nin mûsikî risâlelerinde yer alan terimler de Yusuf Şevki ve daha sonrasında Ahmet Turabi tarafından ele alınmıştır.³ Ayrıca bu çalışmada karşılaşılan kapalı ve karmaşık terimler Gattas Abdülmelik Haşebe'ye ait beş ciltlik ciltlik *el-Mu'cemu'l-mûsikâ'l-kebir*, Lois Faruqî'nin *An Annotated Glossary of Arabic Musical Terms* ve Hüseyin Ali Mahfuz'un *Kâmûsu'l-Mûsikâ'l-Arabiyye* adlı eserlerinden istifade edilerek tashih edilmiştir. Buna göre bu makale sırasıyla sınırlılıktaki ifade edilen eserlerin kısa tanıtımının ardından ilgili terimler ve sonuç bölümü ile nihayete erdirilecektir.

a.) Eserlerin Tanıtımı

1. **Kemâlü Edebi'l-Gına:** Bu eser Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib tarafından X. yüzyılın sonu XI. yüzyılın başlarında kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Eserin tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kitaplığı Yazmalar bölümü 1729 numaradadır. Aynı yazmanın bir mikro filmi de Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâik el-Mısıriyye'de 505 numaralı yerdedir.⁴ Esere dair Hüseyin Ali Mahfuz *Kâmûsu'l-Mûsikâ'l-Arabiyye*, Fadlou Shehadi ise *Philosophies of Music in Medieval Islam* adlı eserlerinde genel hatlarıyla ele almıştır.⁵ Müellifi hakkında yeteri kadar malumat bulunmayan bu eserin yazma nüshası 121 varaktan meydana gelmektedir. Bu eseri Zekerîya Yusuf 1973, Gattas Abdülmelik Haşebe ise 1975 yılında tahkik etmiştir.⁶ Ayrıca Amnon Shiloah ise 1972 yılında eseri

² Ahmet Hakkı Turabi, *İbn Sinâ - Mûsikî* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004); Ebû Ali el-Hüseyin bin Abdullah İbn Sinâ, *Cevâmiu İlmi'l-Mûsikâ min Kitâbi's-Şifâ*, ed. Zekerîya Yusuf (Kahire: el-Matbaatü'l-Emîra, 1956).

³ Yusuf Şevki, *Risâletü'l-Kindî fi hubri Sınâati't-Telîf*, Kahire: Darul Kutub, 1969. Ahmet Hakkı Turabi, "Ebû Ya'kûb b. İshâk el-Kindî'nin Müzik Risâlelerinde Tesbit Edilen Terimler", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2003/2), 65-78.

⁴ Henry George Farmer, *The Sources of Arabian Music* (Leiden: E. J. Brill, 1965), 45; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur und Supplementen (GAL)* (Leiden, 1938), c. II, s. 1035; Zekerîya Yusuf, *el-Mevrid* (Bağdat: Darü'l-Hürriye li't-Tab'a Matbaati'l-Hukûme, 1973), 2: 104.

⁵ Hüseyin El-Mahfûz, *Kâmûsu'l-Mûsikâ'l-Arabiyye* (Bağdat: Vizâratü'l-İ'lâm, 1977), 429-436; Fadlou Shehadi, *Philosophies of Music in Medieval Islam*, 1995, 81-91.

⁶ Yusuf, *el-Mevrid*; Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib, *Kemâlü Edebi'l-Gına*, ed. Gattâs Abdülmelik Haşebe (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1975).

Fransızca olarak incelemiştir.⁷ Eser 43 bölümden meydana gelmektedir. Muhtevasında mûsikî nazariyesi başta olmak üzere ses, sesin oluşumu, aralıklar, cins, cem, mûsikîşinas adabı, ud, ney, lahin, îkâ‘, şiir, vezin, dört sıvı, Grek müzik felsefesi, mûsikîşinaslar, bestekarlık, melodi hırsızlığı, ses sağlığı, mini sözlük vs musikiye dair pek çok mesele ele alınmaktadır.⁸

2. *El-Kâfî fi'l-mûsikâ*: XI. yüzyıl mûsikî nazariyecilerinden ve İbn Sînâ'nın (ö. 1037) gözde talebesi İbn Zeyle'nin (ö. 1048) kaleme aldığı bu eser içerik olarak nazari eserlerle paralellik arz etmektedir. Eserin nüshaları Londra British Museum kütüphanesi Or. 2361 ve Hindistan Rıza Rambor Kütüphanesi 3097 numaralı mecmua içinde yer almaktadır. Bu eseri Zekerîya Yusuf 1964 yılında tahkiki, 2018 yılında ise inceleme, neşir ve tercümesi tarafımızca yayına hazırlanmıştır.⁹ Eser genel olarak ses, sesin oluşumu, tizliği, pestliği, nağme, aralık, aralık çeşitleri, cins, cins çeşitleri, cem‘, cem‘ çeşitleri, intikal (seyir), mûsikî, lahin, îkâ‘ ve çalgılara dair konuları muhtevidir.

b.) Terimler Sözlüğü

Acele (العجلة): Sesin veya ritmin hızlandırılması.

Aded (العدد): Sayı, aritmetik (ilmi).

Âlet (آلة): Çoğulu (آلات): Mûsikî âleti.

Amûdu's-savt (عمود الصوت): Lahnin vuruşlar arasındaki fâsılaları, îkâ‘ vuruşları arasındaki zamanlardır. Lahin(beste) bu zamanlara göre belirlenir.

Anka (العنقاء): İkizkenar yamuk şeklinde tellerin bağlandığı bir çalgı türü.

⁷ Hasan b. Ahmed b. Ali el-Kâtib, *Kemâli Edebi'l-Gına*, trc. Amnon Shiloah (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1972).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öncel, *Hasan b. Ahmed b. Ali el-Katib'in Kemâli Edebi'l-Gına Adlı Eseri* (Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, 2017).

⁹ Mehmet Öncel, *XI. Yüzyıl Musiki Nazariyesi - İbn Zeyle'nin el-Kâfî fi'l- Mûsikâ'sı* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018); Ebû Mansûr el-Hüseyin İbn Zeyle, *el-Kafî fi'l- Mûsikî*, ed. Zekerîya Yusuf (Kahire: Daru'l-kalem, 1964).

Arganon (ارغنون): İbn Zeyle'ye göre nefesli bir çalgıdır. İbn Sina Arğun olarak isimlendirmiş bir çift ney ve klarnet türünün yan yana getirilip birleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır.

Arûz (العروض): Şiirde vezin (ölçü) sistemi.

Arûzu'l-bahr (عروض البحر): Aruzun bahirleri (kalıpları).

'Ateb (العتب): Perde, destân.

Ayar veya iyar (العيار): Îkâ vuruşları arasındaki birim zamanın en kısa hali.

Bamm (الهم): Udun en kalın teli. 1. Tel.

Bakiye (البقية): Yarım ses, yarım tanini, falda, yarım müdde. Günümüz Türk müziği sisteminde dört koma aralığı.

Bastî (الأسطي): “Telif ve şiir” veya “telif ve îkâ”dan oluşan müzikal yapı.

Be'serat (البعترات): Mızrapla iki tel arasında kendisinden hızlı ve iç içe girmiş ancak îkâ'nın dışına çıkmayan vuruşun dağılarak duyulması sonucu oluşan vuruş.

Beyt (البيت): Şiirin iki mısraı.

Bınsır (البنصر): Yüzük parmağı, udun üçüncü parmak baskı yeri.

Bu'd (البعْد) (çoğulu. Eb ad')(الأبعاد): Aralık, interval.

Bûk (البوق): Üflemeli bir âlet, boru.

Câsî (الجاسي): Sert keskin ses.

Cehr (الجهر): Nağmeleri açık pest güçlü bir sestir.

Cem (الجمع): Dizi, skala, oktav aralığı, cinslerin bir araya gelerek oluşturduğu yapı.

Cerab (الجراب): Düdük türü.

Cerrât (الجرآت): Tellere mızrapla vurma sonucu peşpeşe gelen nakreler.

Cess (الجمس): Sazendenin tellere mızrapla değil de parmaklar ile dokunarak güzel ses çıkarmasıdır.

Cezm (الجزم): Senkop.

Cins (الجنس): Özel dörtlü ve beşliler. Türk mûsikisinde “çeşni” tabirine karşılık kullanılabilir.

Cüz (الجزء): Bir mısra veya şarkının bir parçası.

Çeng (الچنگ): Arp.

Debâdib (الدبَادِب): Dümbelek, zilli tef, özellikle Berberiler tarafından kullanılan vurmali çalgı.

Dacre (الضجرة): Sıkıntı duyan kişinin sesine benzer ses.

Dağdağa (الدغدغة): Parmaklarla telleri çekme veya hızlıca vurma, enstrumantal doğaçlama. Lahne başlamadan önce telli enstrumanla lahnin ritmini belirlemek maksadıyla yapılmış vuruşlar.

Dârib (الضارب): Sazende, çalgıcı, müzisyen.

Darb (الضرب): Vuruş, ritimli vuruş, enstruman çalma.

Destan (الدستآن): Perde, makamlara nispet edilen perde.

Deviy (الدوي): Sesin az şekilde yankılanması, vızıltı, uğultu, mırıltı.

Devr (الدور): İkâ‘da devir, ritmik dönüş.

Di‘f (الضعف): Bir şeyin iki katı.

Dünay (الدُوناي): Girifte benzeyen arkasında çift deliği olan üflemeli mûsikî âleti.

Ebah (الأبَح): Kısık ses.

Eb'âd Lahniyye (البعاد الاحنية): Tanini, yarım tanini, bakiye ve irhâ aralığını içeren küçük aralıkların genel adı. Buna aynı zamanda eb'âd suğra da denir.

Eb'âd tevâtür: Peşpeşe gelen aralıklar.

Ebta (ألبطأ): Daha yavaş, ağır.

Eceş (الأَجَش): Genizden gelen şiddetli ses.

Elhânü'l-mukavviye (الألحان المَقْوِيَّة): Güçlendirici lahinler.

Elhânü'l-müleyyine (الألحان المَلْيِيَّة): Yumuşatıcı lahinler.

Elhânü'l-mu'addile (الألحان المُعَدِّلَة): Düzeltici lahinler.

Ellezî bi'l-erba'a (الذي بالأربعَة): Dörtlü aralık.

Ellezî bi'l-hams (الذي بالحَمْس): Beşli aralık.

Ellezî bi'l-küll (الذي بالكُل): Oktav aralığı.

Ellezî bi'l-küll ve'l-erba'a (الذي بالكُل والأربعَة): Bir oktav ve dörtlü aralık.

Ellezî bi'l-küll ve'l-hams (الذي بالكُل والحَمْس): Bir oktav ve beşli aralık.

Ellezî bi'l-küll merreteyn (الذي بالكُل مَرَّتَيْن): Çift oktav aralığı.

Emles (الأَمْلَس): Saf, pürüzsüz ses.

Enf (الأنْف): Udun üst eşiği.

Esra' (الأسْرَع): Daha hızlı, süratli.

Evezân (الأوزان): Vezinler, ölçüler.

Fadla (الفصلة): Bakiye aralığı, yarım avde.

Fâriğ/Boş (الفارغ): Bir lahinde harflerin nağmelerden az olması halidir.

Fâsıla (الفاصلة): Ayrım, durak, sesin kesilmesi, yarım mısraın sonu, ritimde kesinti zamanı.

Felek (الفلک): Gökyüzü.

Fi'1 (الفعل): Etki, tesir.

Garîb (الغريب): Fârâbî'nin isimlendirdiği bînsır ile zelzel vustası arasındaki bir perde. Bugün halk müziğinde de kullanılan (do #) ye karşılık gelen perde.

Galîz (الغليظ): Pest, kalın ses.

Gamze (الغمزة): 1.parçanın maktânda görülen yumuşak tiz nağme. 2.ritimde zayıf vuruş.

Gınâ (الغناء): Lahin, mûsikî, şarkı.

Gunc (الغنج): İkâda hem vuruşun hem de zamanın kaldırılmasıdır.

Gunne (الغنة): Genizden burun yoluyla gelen ses.

Habb (الحب): Yavaş söylenen şarkının hızlandırılması.

Hadd (الحاد): Udun 5. Teli.

Hafd (خفض): Alçatma, azaltma (ses vb.)

Hafif (الحفيف): [ritim] Hafif, süratli, zayıf, usul çeşidi.

Halk (الحلق): Boğaz.

Hançere (الحَنْجَرَة): Hançere, gırtlak, ses.

Haremî (الحَرَمِي): Şiir, telif ve îkâ‘ olmak üzere üç unsurdan oluşan müzikal yapı.

Hasis (الحَسِيث): Îkâdaki bir devirde mesafenin kısaltılması.

Hattî (الْحَطِّي): Sadece teliften oluşan müzikal yapı.

Hazf (الْحَذْف): Bir ritimde bir veya birkaç temel vuruşun kaldırılması.

Hâzık (الْحَاذِق): Usta mûsikîşinas, virtüöz.

Hemze (الْهَمْزَة): Boğazın göğse yakın yerinden çıkan, harekesi olmayan elif.

Hezec (الْهَزَج): 1.Vezin, 2. İka türü 3. Def ve mizmarlarla icra edilen coşkulu neşeli bir form.

Hezze (الْهَزَّة): Nağmenin titretilmesi.

Hıdde (الْحِدَّة): Tizlik.

Hınsır (الْحِنْصِر): Serçe parmak.

Hirk (الْحِرْق): Genişleyen ve nağmeleri ölçsüz bir şekilde dağılarak kontrol edilemeyen aşırı bir ses. Yırtık ses.

Hudâ (الْحُدَاء): Deve adımlarına paralel, sanatsal yönü zayıf, irticalen, deve çobanları tarafından okunan Arap mûsikî formu.

Hurûc (الْحُرُوج): Çıkış, geçiş, âhenksizlik, akortsuzluk.

İbdâl (الْإِبْدَال): Sesli harflerden birinin tek bir nefeste veya tek bir vakitte diğer bir harfle değiştirilmesi.

İd'âf (الْإِضْعَاف): Üst oktav, sicâhın zıttı.

İdrâc (الإِدْرَاج): İkâ'ın mülâyemetini arttırmak için ilave edilen vuruşlar.

İhtilasat (الإِخْتِلَاسَات): Mızrapla vuruşun gizlice yapılması.

İkâ' (الإِبْقَاع): Ritim, lahnin zamanının vuruşlarla bölünmesi.

İmâle (الإِمَالَة): Elif-i memdûde (ء) nin “ya” (ي) harfine meylettirilmesi.

İntikal (الإِنْتِقَال): Geçiş, seyir.

İrcal (الإِرْجَال): Bir ikâda devrin vuruşları.

İrhâ (الإِرْحَاء): Çeyrek tanînî.

İrticâz (الإِرْتِجَاز): Cedel lahinlerinde recez bahrinin kullanılması.

İsba' (الإِصْبَاع): Parmak.

İstiftahât (الإِسْتِفْتَا حَات): Açılışlar, enstrümental başlangıçlar.

İstiğâse (الإِسْتِغَاثَة): Yardım isteyenin sesine benzer yumuşak üst perdeden okuma şekli.

İstihâle (الإِسْتِحَالَة): 1. Sesin bir beyitte bir çeşidinden diğerine dönüştürülmesi. 2. Makamdan makama geçiş.

İstihlâl (الإِسْتِهْلَال): 1. Lahni konuşur gibi icra etme. 2. Giriş müziği.

İstirahât (الإِسْتِرَاحَات): Muğanninin dinlenmesini sağlayan sazende molaları.

İşmâm (الإِشْمَام): Tecvid ilminde vakfedilen kelimedeki son harfin zamme harekesini göstermek üzere dudakları yumma. 2. İkâ'da hafif dokunma ile vuruşu gösterme.

İtbâ‘ (الإتباع): 1. Gunne harflerinin bir kere veya daha fazla benzeriyle tekrarlanması. 2. Bir ünlüyü aynı tınıya sahip başka bir ünlüyle takip ettirme.

Îtilâf (الإيتلاف): Ahenk, uyumlu seslerin toplamı.

İtimâd (الإغتماد): İkâ‘da devrin sonunda destek vuruşu.

İttifâk (الإتفاق): Uyumlu ses, armoni.

İttisâl (الإتصال): Süreklilik, birbirine bağlı olarak devam eden.

İzhar (الإظهار): Vurgulu şekilde ortaya çıkarma

Kadîb (القديب): Sopa, karni.

Kadr (القدر): Kıymet, ölçü, zaman.

Kahkaha (القَهْقَهة): Yüksek sesle kesik kesik gülmeye benzer şekilde çıkarılan ses.

Katî‘ (القَطِيع): Kesik ses.

Kavî (القَوِي): Diatonik cins çeşidi.

Kayne (القَيْنَة): Kadın müzisyen.

Kerre (الكِرَّة): Bir nağmenin veya bir melodinin lahinde tekrarlanması.

Lahin (اللَّحْن): Mûsiki, gına, melodi, şarkı.

Levnî (اللَوْنِي): Kromatik cins çeşidi.

Leyyin (اللَّيْن): Cins çeşidi, yumuşak, zayıf.

Mafrûda (المَفْرُودَة): Bam telinin mutlak hali yani telin boş hali.

Mahmûl (المَحْمُول): Vusta perdesine nispet edilen tarîka.

Mahsûr (المَحْصُور): Bınsır perdesine nispet edilen tarîka.

Mâhûrî (المَأْخُورِي): İkâ türü.

Makta' (المَقْطَع): 1. Müzikal bir cümlenin veya bölümün sonu, durak, mola, kesinti 2. iki nota, iki mûsikî cümlesi veya bölümü arası "es".

Mebâdi (المَبَادِيء): İkâ'da geçişlerin yapılması esnasındaki açılış vuruşları.

Mecrâ (المَجْرَى): Akış, makam ölçüsü, makam çıkış yeri.

Medde (المَدَّة): 1. Bir mahreçten çıkarak bir süre kalan uzun nağme 2. Tanini aralığı.

Melâvî (مِلاوي): Burgular.

Mesna (المَسْنَى): Udun 3. Teli.

Mesles veya misles (المَسْلَث): Udun 2. Teli. Bamm'dan sonraki en kalın tel.

Mezmûm (المَزْمُوم): Sebbâbe perdesi yani işaret parmağının bastığı yere nispet edilen tarîkadır.

Mızrab (المِضْرَب): Mızrap, tezene.

Mizmar (المِزْمَار): Nefesli çalgıların genel adı.

Mugannî (المُغَنِّي): Şarkıcı.

Muhâlif (المُخَالِف): İkân devirleri arasında zıtlıkların kullanılması.

Muhannâk veya muhnâk (المُحْنَق): Öfkeli, kızgın sesin dar ve kesik olarak çıktığı ses.

Muka'ka' (المُقْعَقَع): Bedevilerin konuşurken çıkardığı sese benzeyen hışırtılı gürültülü bir ses

Munfasıl (الْمُنْفَصِل): Îkâ‘ türlerinden olup “ayrık” mânâsındadır.

Munkatı (الْمُنْقَطِع): Kesik ses.

Munsarifât (الْمُنْصَرِفَات): Dinleyicide makta (durma, kesinti) izlenimi veren sesler.

Musalsal (الْمُصَالِصِل) : Boğazda akıcı bir şekilde ortaya çıkmayan kuru, keskin ses. Ağustos böceği sesine benzer bir ses. Bir diğer adı “Sırâr” (الصَّرَار) dır.

Musammat (gînâ) (الْمُسَمَّط): Metrik sisteme göre düzenlenmiş modern şarkı.

Mûsikâr (المُوسِقَار): Mûsikîşinas.

Muşţ (المُشْط): Udun alt eşığı.

Mu’tedil (المُعْتَدِل): Cins çeşidi.

Mutlak (المُطْلَق): 1.Ud tellerinin açık halî; 2. Hınsır perdesine nispet edilen tarîka çeşidi.

Muzlim (المُظْلِم): Nağmelerinin tümünün veya çoğunun fısıltılı belirsiz olduğu ses.

Mübelbel (المُبْلَبَل): Çatlak, rahatsız edici ses, nağmelerin birbirine karıştığı ve yerlerinden oynadığı bir ses.

Mücelcel (المُجْجَلْجَل): Güçlü ve gürültülü rahatsız edici ses.

Mücenneb (المُجَنَّب): 1. İşaret parmağıyla elde edilen perde ismi. 2. Makam ismi.

Müdde (المُدَّة): Tanînî aralığı.

Müdevver (المُدْوَر): Yüksek sese meyilli yuvarlak orta ses.

Mühâhât (المُهَاهَاة): İçinde çok “ها” “ha” bulunan ve tekrarlanan nağmeler.

Mülahhin (المُلْحِن): Bestekâr.

Mülevven (المَلْوَن): Cins çeşidi.

Mümteli/Dolu (المُتَمَلِّي): Bir lahinde harflerin nağmelerden fazla olması halidir.

Mün‘asır (المُنْعَصِر) : Buna Ahdebî (الأحدي) de denilir. Kambur insanların çıkarmış olduğu ses.

Mürettel (المُرْتَل): İkâda bir devirde vuruşların yavaşlatılarak aradaki mesafenin uzatılmasıdır. Hasis’in tam tersi.

Mürsel (المُرْسَل): Kesintiye uğramadan devam eden lahin.

Mürte’id (المُرْتَعِد): Makrura (sevinçli veya sakin) benzer ses.

Nağme (النَّغْمَة): Kemiyet ve keyfiyet bakımından uyumlu kabul edilen ses

Nağâniğ (النَّغَانِغ): Bağdatlılara ait gırtlak tavrı.

Nâih (النَّائِح): Ağıtçı, mersiyehan.

Naîr (النَّعِير): Sarhoşun kendinden geçmiş olarak uzunca çıkarmış olduğu ses

Nakre (النَّقْرَة): Vuruş.

Nakretü’l-mecâz (نقرة الجاز): Geçiş vuruşu.

Nasb (النَّصْب): Hudâ formuna göre daha nazikçe olup sesin titretilmesi ve sözün uzatılıp kısaltılması ile icra edilen bir formdur.

Neberât (النَّبَرَات): 1.Sesli harflerin başında hemze bulunan kısa harfler. 2. sesi kıstıktan sonra yükseltme. 3. “Ya” harfine meyleden “hemze”.

Nedâ (النَدَى): Nağmelerin de boğazda rahatlıkla çıktığı ses. Aynı zamanda **Ratıb (الرَطْب)** da denir.

Nevh (النَّوْح): Ölen kişi için “ağıt yakma, yas tutma, feryat, figan, dövünme” sonucu çıkan ses 2. Hüzünlü lahinlerde gizlice meydana gelen bir ses. 3. Özellikle kadınlar tarafından ölen kişinin arkadaşından okunan mersiye.

Neşîd (النَّشِيد): Konuşur gibi okuma (resitatif), serbest ritimli okuma.

Nısf tanîni (نِصْفُ طَنِينِي): Yarım tanîni, Bakiye aralığı, yarım müdde.

Ratıb (الرَطْب): Nağmelerin boğazdan rahatlıkla çıktığı ses.

Redde (الرَدَّة): Dönüş, tekrar.

Raf (الرَفْع): Yükseltme, kaldırma (ses vb.)

Rasim (رَاسِم): Cins çeşidi.

Rebab (رَبَاب): X. Yüzyılda ud gibi perde bağlarına sahip hem lavta hem de ayaklı kemane türünde olup göğüs bölgesinde derinin kullanıldığı İsfahan ve Fars bölgesinde daha çok kullanılan telli mûsikî aletlerinin genel adıdır.

Remel (الرَّمَل): Hafif ve sakil olmak üzere iki türlü bir îkâ’dır. 5 ve 6 zamanlıdır.

Revm (الرَّوْم): Vuruş tam olarak gerçekleştirilmeden vuruş hissi verme.

Rihve (الرَّخْو): 1. Cins çeşidi (Kromatik) 2. Nağmelerin ağızda hamur gibi yoğrulduğu veya sakız gibi çiğnendiği bir ses

Sahîl (الصَّهِيل): Atın kişnemesine benzeyen ve aşamalı bir şekilde çıkan ses.

Sakilü'l-evvel (الثَّقِيلُ الْأَوَّل): 8 zamanlı îkâ.

Sâmi' (السَّامِع): Dinleyici.

Sanc (الصَّنَج): 1. Arp gibi açık telli enstrüman. 2. İçi boş ortası oyulmuş iki daireden oluşan vurmali bir çalgı 3. İki küçük tokmakla çalınan santura benzer bir alet.

Sarika (السَّرِيقَة): İntihal, hırsızlık.

Sarha (الصَّرْحَة): Benzeri kendisini takip etmeyen müstakil kalan tiz bir ses.

Savt (الصَّوْت): Ses.

Sayha (الصَّيْحَة): Üst oktav, Arap mûsikîsinde “cevab” olarak isimlendirilir

Sebbâbe (السَّبَّابَة): İşaret parmağı, birinci parmak baskısı.

Sıla (الصَّلَة): Beytin beyitle, mısranın mısra ile bağlanması.

Sikal (الثَّقَل): pestlik,

Sicâh (السِّجَاح): Alt oktav, sayhanın bir alt oktavı.

Sitâre (السِّتَارَة) Yüksek mevki sahibi birinin hizmetinde, perdenin arkasında şarkı söyleyen bayan şarkıcı.

Sürnay (سُرْنَائِي): Kelime manası düğün neyi olup üflemeli bir çalgıdır. Zurna.

Şa'as (الشَّعْث): Dağınık ses.

Şahrud (الشَّاهِرُود): Uzunluğu udun birkaç katı büyüklüğünde perde bağı olmayan bir çalgı türü.

Şezerât (الشَدْرَات): Ana melodiyi güzelleştirmek maksadıyla aralara ilave edilen küçük sesler.

Şeciy (الشَجِي): Hüzünlü ses.

Sükun (السكون): Es, sus.

Tabaka (الطَبَقَة): Ses tonu, ses dizgesi.

Tabl (الطبل): Davul.

Tad'if veya Ta'zif (التَضْعِيف): Bir vuruşun iki katına çıkartılması.

Tad'ifü'l-eb'âd (تضعيف الأبعاد): Aralıkların ikiye katlanması.

Tafsîl (التَفْصِيل): İkâ'da fâsılalara bir şey eklenmeden vuruşların ve devirlerin birbirlerinden ayrılması.

Tağrîd (التَغْرِيد): Kuş ötüşü, kuş sesi gibi ses çıkarmak.

Tahsîn (التَحْسِين): Güzelleştirme.

Takdir (التقدير): Ölçü, değer.

Ta'lika (التَغْلِيْقَة) : Kalın lam harfinin genizde bir süre tutulup uzatılması sonucu oluşan ses

Tamattî (التَمَطِّي): Sesin nefesle, olabildiğince bir sonuç çıkıncaya kadar tamamlanmaya çalışılması.

Tanîni (الطَّنْبِي): **1.** Tam ses, 9 komalık ses. Aynı zamanda *müdde* (مدة) ve *avde* (عودة) olarak da isimlendirilir. **2.** Cins çeşidi.

Tarab (الطَّرَب): Coşkunluk, eğlence.

Tarîka (الطَّرِيقَة): Makam, giriş müziği, aranağme.

Tavtie (التَوَطُّتَة): Savttan önce bir sayha veya terennüm yahut uyumlu nağmelerle başlamak, ardından savtı getirme.

Tavsîl (التوصيل): Tafsîlin zıttıdır. İkâ'da farklı devirlerin dışarıdan hiçbir ilave vuruş dâhil edilmeden tek bir devirde birleştirilmesi.

Tayy (الطّي): İkâ'da bazı vuruşların gizlenmesi veya kaldırılması.

Tecnîb (التجنيب): Lahnin mücenneb hale getirilmesi yani nağmenin yumuşatılarak biraz daha pestleştirilme hali.

Tedric (التدرج): Seslerin birbirine kademe kademe şeklinde geçişi.

Tevvüh (التأوه): Acı çeken kişinin inleme sesi.

Tefâgur (التفاغر): Fethalı harflerde meydana bir okuyuş tavrı.

Tefhîm (التفخيم): 1. Ses bölgesindeki hava yollarının genişletilmesi ve bulunduğu yerden kalın perdeye ve bitişine kadar getirilmesi 2. Nağmelerin kendisinden tiz veya pest komşu nağmelerle karıştırılması.

Tefrikü'l-eb'âd (تفريق الأبعاد): Aralıkların bölünmesi ayrılması.

Tekâhün (التكاهن): Kahinlerin sözlerine ve kalın sesli insanların homurdanmalarına benzeyen tiz nağmeler.

Tekrir (التكرير): Tekrarlama.

Telhîn (التلحين): Besteleme.

Telifi (التألفي): Anarmonik.

Telifü'l-luhûn (تأليف اللحن): Müzikal kompozisyon, melodilerin kompozisyonu.

Temzîc (التمزيج): Telden veya hançereden çıkan bir nağmenin yine telden veya hançereden çıkan başka nağme ile uyumlu halde ses çıkarılmasıdır. Teller için buna akor basma işlemi denilebilir.

Tenehhüd (التنهؤد): Yüksek bir nefesi takip eden nağme veya nağmelerdir. Daha çok dalgalı nağmelerde olur.

Tercî‘ (التَرْجِيع): Baştan sona ve sondan başa bir veya daha çok kez tekrar edilen uzun pek çok nağme

Terhîm (التَرْخِيم): Sesi yumuşatarak veya kalınlaştırarak söyleme.

Terîd (التَرْعِيد): Sesi dalgalandırma, vibrato.

Ternîm (التَرْنِيم): Mırıldanma, terennüm etme.

Tertîl (التَرْتِيل): İkâ'da bir periyottaki iki vuruş arasındaki uzaklığın orta fâsıladan daha uzun olacak şekilde büyütülmesi.

Tesrîc (التَسْرِيج): Türk asıllı müsîkîşinas İbn Sureyc'in icra ettiği lahinlere verilen ad.

Tesvîb (التَّصْوِيب): Ezan okumasına benzer şekilde tek, uzun, yayılmış ve titreşen ses.

Tesviye (التَّسْوِيَة): Akort.

Veter (الْوَتْر): Tel.

Vusta (الْوُسْطَى): Orta parmak, orta parmak perdesi.

Vusta kadîm/Fürs (الْوُسْطَى الْقَدِيم/الْفُرس): Farşlılar tarafından kullanılan orta parmakla basılan perde. Farşlıların kullandığı vusta perdesi aynı zamanda aradaki mesafenin çok az olmasından ötürü vusta kadîm olarak da isimlendirilir.

Vusta zelzel (الْوُسْطَى زَلْزَل): Zelzel tarafından ortaya konan orta parmak perdesi. Zelzel vustası, Araplar bu perdeyi muhaddeb (مُحَدَّب) olarak da tesmiye eder.

Yerâ'a (الْبِرَاعَة): Çobanların kullandığı dilli kaval türü üflemeli çalgı.

Zefn (الزَّفْن): Dans, raks.

Zehzehe (الزُّهْهَة): Alkış, şarkıcıyı coşturmak için yapılan sözlü ve fiili davranışlar.

Zemme (الزِّمَّة): Dudaklar kapalıyken bütün havanın burundan sızması durumu.

Zemr (الزمر): Üfleme aleti.

Zemzeme (الزِّمَّة): Ağız kapalı halde çıkarılan ses.

Zevâidî (الزَّوَائِدِي): Nağmelerin oldukça yoğun olarak kullanıldığı ses.

Zîr (الزير): Udun 4. Teli.

Sonuç

Tarihsel süreçte kadim kaynaklardan istifade edilerek elde edilen kazanımlar hiç şüphesiz terakkiyatın ve gelişmenin yanında seviye olarak da nerede olduğumuzu göstermesi açısından önemlidir. Bugün özellikle konservatuvarlarda medeniyetimizin dili olan Arapça ve Farsça'nın bihakkın öğretilmediği müşahede edilmektedir. Bu münasebetle bir nebze de olsa Arapça ve Farsça bilmeyen müzik araştırmacılarına dönemin mûsikî terimlerini anlamalarına yardımcı olabilecek çalışmaların arttırılması gerekmektedir. Mûsikî ıstılahlarına dair yapılmış bu çalışmanın ana kaynağı XI. yüzyıla ait *Kemâlî Edebi'l-Gına* ve *el-Kâfî fi'l-Mûsikâ* olup, eserlerde yer alan terimlerin günümüzdeki karşılıkları elden geldiğince verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla genç akademisyenlere sahanın daha da anlaşılması adına katkı sağlaması umulmaktadır. Ancak her bir terim hakkında daha fazla tafsilatlı malumat verilebilir. Bu ise makalenin hacminin fevkinde olup ayrı müstakil bir kitap çalışması olarak ele alınması kanaatimizce uygun olur.

KAYNAKÇA

- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur und Supplementen (GAL)* (Leiden, 1938), c. II.
- Farmer, Henry George, *The Sources of Arabian Music* (Leiden: E. J. Brill, 1965), 45;
- el-Kâtib, Hasan b. Ahmed b. Ali. *Kemâli Edebi'l-Gınâ*, thk. Gattas Abdülmelik Hâşebe (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1975).
- el-Kâtib, Hasan b. Ahmed b. Ali. *Kemâlî Edebi'l-Gına*, trc. Amnon Shiloah (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1972).
- İbn Zeyle, Ebû Mansûr el-Hüseyin. *el-Kâfî fi'l-Mûsikî*, thk. Zekerriyya Yusuf (Kahire: Daru'l-kalem, 1964).
- el-Mahfûz, Hüseyin. *Kâmûsu'l-Mûsikâ'l-Arabiyye* (Bağdat: Vizâratü'l-İlâm, 1977).
- Öncel, Mehmet. *Hasan b. Ahmed b. Ali el-Katib'in Kemâlî Edebi'l-Gınâ Adb Eseri* (Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, 2017).
- Öncel, Mehmet. *XI. Yüzyıl Musiki Nazariyesi - İbn Zeyle'nin el-Kâfî fi'l-Mûsikâ'sı* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018)
- Shehadi, Fadlou. *Philosophies of Music in Medieval Islam*, 1995.
- Şevki, Yusuf. *Risâletü'l-Kindî fi hubri Sınâati't-Telif*, Kahire: Darulkutub, 1969.
- Tahhân, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. el-Hasan b. *Havi'l-Fünûn ve Selvetü'l-Mabzûn*. (Ed.Eckhard Neubauer), Frankfurt an Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science, 1990.
- Turabi, Ahmet Hakkı. "Ebû Ya'kûb b. İshâk el-Kindî'nin Müzik Risâlelerinde Tesbit Edilen Terimler, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2003/2), 65-78.
- Yusuf, Zekerriya. *el-Mevrid* (Bağdat: Darü'l-Hürriye li't-Tab'a Matbaati'l-Hukûme, 1973), 2: 104.